

УДК 351.823.1

Т. В. Олефіренко,
к. е. н., доцент кафедри державного управління,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

T. Olefirenko,
Ph.D., Associate Professor of Public Administration, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF THE MAIN FACTORS AFFECTING THE ECONOMIC MECHANISM OF REGULATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION

У статті визначено ефективність складових економічного механізму регулювання сільськогосподарського виробництва в узагальненій характеристиці чинників аграрної політики.

The article outlines the components of the economic efficiency of the mechanism of regulation of agricultural production in the generalized characteristic factors of agricultural policy.

Ключові слова: аграрна політика, сільськогосподарське виробництво, чинники, інструменти, ефективність.

Key words: agricultural policy, agricultural production factors, tools, efficiency.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

В основі формування організаційно-економічних умов має бути покладено курс на інтеграцію виробництва і кооперацію. Невід'ємним аспектом удосконалення існуючої системи є розвиток інфраструктури, формування земельних відносин, перехід до якісного інформаційного обслуговування. У свою чергу, ефективність економічного механізму регулювання сільськогосподарського виробництва залежить від системної побудови економічних чинників, у тому числі забезпечення відповідних умов для вільного вибору форм господарювання. Ведення сільськогосподарського виробництва зумовлене необхідністю організації структурних елементів, серед яких необхідно виокремити цінове регулювання, оподаткування, страхування сільськогосподарських ризиків, систему державної підтримки, митно-тарифне і нетарифне регулювання, кредитну політику та надання банківських послуг, інвестиційно-кредитний розвиток, матеріально-технічне забезпечення.

У сучасних умовах забезпечення конкурентоспроможного розвитку сільськогосподарського виробництва вимагає адекватних підходів до системи оцінювання, а також визначення ефективності економічного механізму на основі аналізу відповідних складових та інструментів впливу, які в ході розвитку сучасних подій можуть зазнавати певних змін. В основі взаємодії чинників впливу має бути покладено досягнення синергетичного ефекту. Необхідно відзначити існування певних суперечностей, притаманних національному правовому середовищу, що потребує практичного вирішення, із застосуванням досвіду зарубіжних країн.

Питанням розробки теоретико-методологічного інструментарію формування економічного механізму регулювання сільськогосподарського виробництва присвячені роботи таких науковців: А. Андрійчука, А. Діброви, М. Гладія, Ю. Лупенка, Ю. Лузана, С. Кваші, П. Саблука, О. Шпичака.

Оцінювання економічних складових механізму забезпечення розвитку агропромислового виробництва проведено не Ю. Лузаном, експертним шляхом за десятибальною шка-

лою з урахуванням наявності та результативності інструментів і визначенням комплексної оцінки їх ефективності. Показниками оцінки компонентів механізму забезпечення розвитку агропромислового виробництва визначено такі критерії, як: в основному створено умови (7—10 балів), достатній рівень забезпеченості (4—6 балів), умови в основному не створено (1—3 бали). Результати поглибленого аналізу невирішених проблем, що знижують дієвість відповідних чинників впливу та оцінку рівня ефективності функціональних елементів як понижуючих факторів від максимальної оцінки в 10 балів, відображено в табл. 1.

У свою чергу, Ю. Лузан відзначає, що економічні складові та інструменти досліджуваного механізму забезпечили сприятливі умови для розвитку АПК в системі оподаткування сільськогосподарських товаровиробників (8 балів). Водночас не створено умови взаємовигідного господарювання на землях різної якості, існує значна диференціація прибутків товаровиробників та інших учасників аграрного ринку, нестабільність рівня оподаткування. Інші компоненти забезпечення ефективного функціонування економічного механізму розвитку АПК сприяли незначним позитивним зрушенням, і оцінено від 2 до 6 балів. Тому загальний рівень забезпечення розвитку агропромислового виробництва складає 50% [4, с. 74—76].

Необхідно зазначити, що запорукою раціонального використання існуючого агропромислового виробництва є гармонійне поєднання взаємопов'язаних та взаємообумовлених чинників впливу з метою забезпечення сталого розвитку. В його основу має бути покладено досягнення синергетичного ефекту, за умови стимулювання емерджентності.

Погоджуючись в цілому з вищезазначеною комплексною оцінкою ефективності діяльності основних складових механізму забезпечення розвитку АПК, можемо відзначити превалюючий вплив фінансово-кредитного, ціноутворюючого та податкового чинників та визначити вплив інших компонент як недостатньо вагомий, що по суті призвів до незначних позитивних зрушень.

Таблиця 1. Оцінка ефективності економічного механізму агропромислового виробництва

Основні економічні складові	Інструменти
Оподаткування (в основному умови створені – 8 балів)	Пільгові умови, спрощені режими, адміністрування, та ін.
Матеріально-технічне забезпечення (рівень забезпечення недостатній – 6 балів)	Техніка, ПЕР, хімізація, послуги, альтернативна енергетика та ін.
Митно-тарифне і нетарифне регулювання (рівень забезпечення недостатній – 5 балів)	Режими вільної торгівлі, вимоги СОТ, ЄС, СНД
Інвестиційно-інноваційний розвиток (рівень забезпечення недостатній – 5 балів)	Захист інвестицій, дозволи на реалізацію проектів, виділення земельних ділянок під будівництво, інновації, податки.
Система державної підтримки (рівень забезпечення недостатній – 4 бали)	Регулювання ринку, підтримка збиткових виробництв, інвестиційно-інноваційні проекти, соціальна сфера, наука і освіта
Кредитування і банківські послуги (рівень забезпечення недостатній – 4 бали)	Здешевлення кредитів, кредитна кооперація, іпотека, мікрокредитування, лізинг, державні гарантії
Страховання сільськогосподарських ризиків (в основному умови не створені – 3 бали)	Спеціальний закон, інфраструктура, агентство, взаємне страхування, створення ПУЛів
Цінове регулювання (в основному умови не створені – 3 бали)	Інтервенції, дотації, мінімальні ціни, диспаритет, моніторинг
Ринок цінних паперів (в основному умови не створені – 3 бали)	Реєстрація, ліквідність, ринок

Джерело: розроблено автором на основі [4, с. 73—76].

Автором здійснено оцінку результативності чинників аграрної політики та застосування окремих інструментів регулювання та їх комплексний вплив на розвиток галузі. Критеріями рівня оцінки результативності складових економічного механізму регулювання сільськогосподарського виробництва визначено (стимулюючий вплив 7—10 балів), достатній вплив (4—6 балів), недостатній вплив (1—3 бали). Встановлено, що застосування інструментів регулювання основних чинників аграрної політики позитивно впливає на розвиток сільськогосподарського виробництва як на рівні суб'єктів господарювання, так і на розвиток галузі в цілому (табл. 2).

Ефективність фінансово-кредитного чинника оцінено в 6 балів. Специфіка фінансово-кредитної політики аграрної сфери визначається, перш за все, особливостями функціонування сільського господарства, і має бути спрямована на вирішення відповідних завдань за рахунок забезпечення фінансовими ресурсами, з об'єктивним урахуванням можливостей їх повернення. Як частина аграрної політики кредитна політика має передбачати систему заходів щодо досягнення бажаних результатів. Досвід економічно розвинутих країн переконує, що кредитна політика має бути спрямована на формування системи кредитного забезпечення [8, с. 212].

Така система має забезпечувати потреби села в кредитних ресурсах поточного і довгострокового характеру для функціонування виробничої та соціальної сфер на селі.

У сучасних умовах кризових явищ, характерних не тільки

Таблиця 2. Оцінка ефективності основних чинників впливу економічного механізму регулювання сільськогосподарського виробництва

Основні чинники	Інструменти
Фінансово-кредитний (6 балів)	– Трансферти – Субсидії, доплати – Облікова, кредитна ставка – Норма амортизації – Мито
Ціноутворюючий (9 балів)	– Фінансові інтервенції – Товарні інтервенції – Заставні закупівлі
Податковий (8 балів)	– Фіксований сільськогосподарський податок – Податок на додану вартість, податок на діяльність фізичних осіб – Пенсійний фонд – Місцеві збори, податки

Джерело: розроблено автором.

для економіки України, проблеми банківського кредитування суб'єктів сільськогосподарського виробництва не вдалося вирішити і дотепер. Незважаючи на вжиті державою заходи, негативні тенденції кредитування аграрної сфери можна охарактеризувати низьким рівнем кредитування, неконтрольованістю росту процентних ставок, що в комплексній оцінці свідчить про послаблення впливу даного чинника.

Кредитування сільського господарства в сучасних умовах є важливим компонентом фінансового забезпечення його стабільного розвитку. Запровадження випробуваних світовим досвідом прогресивних моделей банківського обслуговування має стати одним із основних пріоритетів державної аграрної політики. Як відзначає Ю. Лузан, система кредитування сільськогосподарських товаровиробників повинна поєднувати державну підтримку, специфічні механізми захисту банківських позик, обслуговування різними

фінансовими посередниками, насамперед кооперативними та приватними банками, які суттєво відрізняються за функціями, умовами надання кредитів, механізмами їх розподілу, засадами управління [3, с. 19].

Існує пряма залежність між економічним розвитком сільськогосподарських підприємств і забезпеченістю фінансовими ресурсами, в тому числі наявністю власних, та умовами доступу до зовнішніх джерел їх формування. Як зазначає В. Ковальов, незалежно від організаційно-правової форми основу економіки ринкового типу формує п'ятиелементна система фінансування, системо-утворюючими компонентами якої є самофінансування, пряме фінансування через механізми ринку капіталу, банківське кредитування, бюджетне фінансування і взаємне фінансування суб'єктів господарювання [8, с. 270].

Оцінка ефективності ціноутворюючого чинника становить — 9 балів.

Цінова політика справляє визначальний вплив на відтворення потенціалу сільськогосподарських виробництв через концепції встановлення цін на продукцію, а ціна формує потенціал відтворення, обсяги нагромаджень. У свою чергу, система цін і ціноутворення визначає перспективи галузі, її конкурентоспроможність і можливості забезпечити споживачів якісною продукцією.

Здійснення ефективною ціновою політикою базується на першочерговій необхідності забезпечення відтворення, формування стійкого економічного інтересу ведення господарської діяльності. В аграрній економіці шляхами реалізації цих принципів визначено такі:

— забезпечення простого відтворення виробництва через ціни підтримки;

— забезпечення функціонування цін пропозиції на рівні еквівалентних (з урахуванням норми прибутку на функціональні активи — основні та оборотні засоби, землю);

— формування ефективного механізму підтримки через дотування, відшкодування різниці між еквівалентними і ринковими цінами;

— підтримка виробників за умови підвищення цін на ресурси, що споживаються сільським господарством,

для забезпечення міжгалузевого балансу економічних інтересів;

— укладання державних контрактів на закупівлю сільськогосподарської продукції за еквівалентними цінами;

— непрямий вплив на доходи сільськогосподарських товаровиробників заходами фінансово-кредитного і страхового регулювання [5, с. 809—810].

Особливістю вітчизняної цінової політики в аграрній сфері у тому, що вона базується на ринковому ціноутворенні у поєднанні з елементами державного регулювання — через механізм встановлення мінімальних закупівельних цін на об'єкти державного цінового регулювання, визначені законодавчо. Зокрема, Законом України від 24 червня 2004 року № 1877 "Про державну підтримку сільського господарства в Україні", передбачено регулювання оптових цін окремих видів продукції шляхом встановлення мінімальних і максимальних закупівельних цін і здійснення Аграрним фондом інтервенцій в обсягах, які дозволяють установити ціну рівноваги (фіксинг) на рівні, не нижчому від мінімальної і не вищому від максимальної закупівельної ціни.

При визначенні основних принципів формування цінового механізму на перспективу М. Корецький пропонує визначити основні правила гри на ринку з боку держави. Основні з яких: ціновий механізм АПК є складовою загального цінового механізму народного господарства; на всіх етапах перехідного періоду необхідно поєднувати принцип вільного формування цін з економічними регулюваннями їх державою; в умовах лібералізації цін важливе значення має врахування державою рівня платоспроможності населення, тому що істотне відставання попиту населення на продовольство зумовлює штучну кризу перевиробництва продукції і скорочення її обсягів; ціновий механізм повинен стимулювати підвищення якості вироблюваної в країні продукції світових стандартів; на першому етапі вступу України до світового ринку виникає необхідність введення протекціонізму цін на вітчизняні продукти АПК порівняно з імпортними [1, с. 416—417].

Ціноутворюючий чинник сьогодні, справляє стимулюючий вплив на аграрне виробництво, як на макро-, так і на мікрівні. Необхідність збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції обумовлене високим попитом на сільськогосподарську продукцію на світових ринках. Загострення проблеми забезпечення населення продовольством стимулює ріст світових цін на аграрну продукцію. У свою чергу, на рівні нашої держави сприятливе середовище для сільськогосподарського виробництва забезпечується державною підтримкою рівня цін (мінімальні ціни, закупівельні ціни, ціни собівартості та ін.).

Ефективність податкового чинника оцінено нами у 8 балів.

Система оподаткування є одним із дієвих інструментів державного втручання в розвиток сільськогосподарського виробництва, і в свою чергу, повинна відображати рівень конкурентоспроможності продукції, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. У сучасних ринкових умовах однією з прерогатив існуючої системи оподаткування є забезпечення компромісу між державними інтересами та інтересами підприємницьких структур, у тому числі і тих, що функціонують у сільському господарстві.

Починаючи з набуття незалежності, в Україні робилися активні спроби щодо реформування системи оподаткування, з метою створення адекватного механізму, який би враховував особливості сільськогосподарського виробництва. Проте, як засвідчив проведений нами аналіз, діюча практика прямого оподаткування на сьогодні не відповідає наявним тенденціям розвитку аграрного бізнесу в Україні. На початковому етапі реформування аграрного сектора ФСП виступив одним із найбільш дієвих інструментів підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Але в той же час за останні роки його функціонування відбулися значні зміни в економіці держави, які можна охарактеризувати посиленням процесів концентрації капіталу, формуванням нових форм бізнесу, діяльність яких не враховує соціальної відповідальності. Як наслідок, фіскальна ефективність

податку суттєво знизилась.

Необхідно констатувати той факт, що сплата ФСП у його нинішній формі не передбачає державної підтримки діяльності окремих сільськогосподарських підприємств. У даному контексті мова йдеться про підприємства, діяльність яких напряму не пов'язана з наявністю сільськогосподарських угідь, які є об'єктом оподаткування ФСП. До них можуть бути віднесені тваринницькі комплекси (у тому числі птахофабрики), а також підприємства, що спеціалізуються на вирощуванні овочів відкритого ґрунту (тепличні комбінати).

Тому, одним із важливих заходів по удосконаленню інструментарію прямого оподаткування є необхідність встановлення об'єктивних критеріїв обмеження прямого оподаткування на базі грошової оцінки землі стосовно діяльності підприємств, угіддя яких не є основним засобом виробництва.

Виникає нагальна необхідність формування ефективної системи прямого оподаткування сільськогосподарських підприємств. Вирішення вищезазначеної проблеми Л. Тулуш передбачає у поетапному розв'язанні таких задач:

— відмова від суцільного застосування ФСП або подібного спеціального режиму та забезпечення диференційованого підходу до оподаткування різних категорій товаровиробників і виробничих типів підприємств;

— встановлення найбільш дієвих інструментів вилучення доходів для кожної категорії товаровиробників (агрохолдинги, сільгоспідприємства, фермерські господарства, ОСГ);

— забезпечення дотримання принципів фіскальної достатності та належного рівня диференціації в оподаткуванні [4, с. 209].

Крім вищезазначених задач, необхідно відзначити необхідність вдосконалення порядку оподаткування сільськогосподарських угідь. Оподаткування землі в нашій країні на сьогодні не відзначається системним поєднанням встановлення бази оподаткування і ефективним адмініструванням земельних платежів. На разі результативною реформою діючої системи сплати земельного податку можна досягти позитивного ефекту у формуванні фінансової бази місцевого самоврядування, що в свою чергу зменшить залежність місцевих бюджетів від фінансових надходжень з вищих рівнів бюджетної системи.

Реформування існуючого порядку справляння земельного податку передбачає насамперед уточнення методики нормативної оцінки сільськогосподарських земель та впровадження у практику масової оцінки підходів, що забезпечили б порівнянність її результатів з результатами індивідуальної оцінки для формування об'єктивної бази земельного оподаткування. З огляду на сучасну проблему функціонування ринку земель, актуальним є вирішення питань, пов'язаних з регулюванням земельних відносин, запровадженням раціональної системи земельних платежів, що, в свою чергу, сприятиме раціональному використанню і охорони сільськогосподарських угідь.

Важливою складовою сучасної системи оподаткування є непрямі податки, зокрема податок на додану вартість, що в загальній сумі податкових надходжень за останні роки становив більше 40%. Це, безперечно, свідчить про фіскальну значимість універсального акцизу у формі ПДВ для України в цілому. Особливістю сільськогосподарського виробництва, як ризикового виду підприємницької діяльності, потребує зваженої державної політики протекціонізму. В основі якої мають бути покладені підтримка прибутковості сільськогосподарського виробництва, забезпечення продовольчої безпеки та стабільної економічної ситуації в галузі, конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції.

У свою чергу, функціональна особливість ПДВ у сільському господарстві перейшла від виконання функції інструменту фіску в елемент фінансового забезпечення, що сприяє нарощуванню державної підтримки підприємств АПК через покращення рівня їх фінансування. Як свідчить світовий досвід ефективність застосування податкових пільг з ПДВ значно вища ніж прямого бюджетного фінансування. Основною перевагою мож-

на виділити відповідність таким параметрам механізму підтримки, як доступність, систематичність, стимулюючий вплив, економія витрат на адміністрування. Крім цього, обсяг державної підтримки напряму пов'язаний із діяльністю товаровиробників, що дозволяє останнім самим "заробляти" собі цю підтримку.

Проте необхідно зазначити ряд існуючих загроз, характерних для сільськогосподарського виробника. Здійснюючи поставку сировини, сільськогосподарські товаровиробники отримують різний обсяг дотацій від переробних підприємств. Даний факт створює передумови до виникнення дискримінації і потребує державного втручання стосовно усунення даної загрози. Надання бюджетних повноважень переробним підприємствам сприяє розвантаженню державного бюджету у частині адміністрування механізму підтримки і в той же час забезпечує перевагами оператора бюджетних ресурсів, що несе загрозу використанню привілейованого становища з метою покращення власного фінансового стану через створення спеціальних бюджетних фондів підприємств. Враховуючи, що вищезазначені кошти не направляються в бюджет, податковий контроль є спрощений, що в свою чергу, дозволяє переробникам маніпулювати сумами підтримки.

З огляду на це, головною умовою ефективності підтримки за рахунок бюджетних коштів є спрямування їх цільового використання у межах програмно-цільового методу бюджетного фінансування. У ситуації, що виникла в м'ясо-молочній галузі, відсутність відповідної цільової державної програми розвитку, дотації спрямовані на підтримку сировинної бази переробних підприємств.

В основі прийняття відповідної програми підтримки галузі ефективного використання акумульованих коштів спеціального фонду державного бюджету має бути покладено проведення структурних реформ, спрямованих на забезпечення пріоритетних галузей сільського господарства. У свою чергу, вирішення проблеми продовольчої безпеки сприятиме концентрація великотварного виробництва. Актуальним, на разі, лишається питання щодо оцінки можливих наслідків трансформації дотування за рахунок ПДВ в програму прямого бюджетного фінансування для відповідних категорій учасників цього процесу.

Нині частка ФСП у загальних податкових надходженнях до місцевих бюджетів становить менше 0,15 %. Якщо врахувати, що податкові надходження місцевих бюджетів не перевищують 80 % доходної їх частини, можна констатувати, що фінансове значення ФСП у доходній частині бюджетів є мізерним.

Позитивними моментами нинішньої податкової політики є: збереження дії спеціальних податкових режимів, що забезпечують підвищення рівня фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств (у 2012 р., за розрахунками, обсяги підтримки сягнуть рівня 12,5—13,0 млрд грн., тобто майже втричі перевищать обсяги прямого бюджетного фінансування сільського господарства); зміна механізму виплати дотацій на молоко і м'ясо стимулює переробні підприємства до їх зростання, що позитивно позначиться на фінансовому стані сільськогосподарських товаровиробників.

Крім цього, загальну ефективність організаційно-економічного механізму забезпечення АПВ слід оцінювати рівнем конкурентоздатності продукції сільського господарства та харчової промисловості на внутрішньому і зовнішньому ринках, фізичної та економічної доступності до всіх видів продуктів харчування громадянами України, створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій та привабливості проживання на селі [4, с. 83].

ВИСНОВКИ

Отже, з урахуванням викладеного, ми розглядаємо економічний механізм регулювання сільськогосподарського виробництва як сукупність взаємообумовлених і взаємопов'язаних між собою фінансово-кредитного, податкового і ціноутворюючого чинників аграрної політики, які спрямовуються на забезпечення сприятливих умов для діяльності суб'єктів підприємництва в аграрній сфері. Системний аналіз взаємопов'язаних складових та

інструментів впливу економічного механізму сільськогосподарського виробництва забезпечують сприятливі умови для розвитку АПК. Комплексна оцінка економічного механізму регулювання сільськогосподарського виробництва дає можливість визначити як одиничний так і комплексний вплив основних чинників на розвиток галузі.

Гармонійне поєднання виваженої державної аграрної політики і ефективної системи управління сільськогосподарським виробництвом сприятиме вирішенню ключових проблем визначених стратегією соціально-економічного розвитку України.

Література:

1. Ковалев В.В. Финансы организаций (предприятий): учебник / В.В. Ковалев. — М.: Велби, Проспект, 2006. — 352 с.
2. Корецький М.Х. Ціноутворення на ринку зерна / М.Х. Корецький // Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку: матеріали Дев'ятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 26—27 квітня 2007р. / ред.: П.Т. Саблука [та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 582 с.
3. Лузан Ю.Я. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного виробництва / Ю.Я. Лузан // Науковий вісник Луганського НАУ: економічні науки. — Луганськ: Ельтон-2, 2009. — Вип. 6. — С. 18—30.
4. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: монографія / Ю.Я. Лузан. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 472 с.
5. Наукові засади розвитку агропромислового виробництва в сучасних умовах: матеріали сесії Загальних зборів Національної академії аграрних наук України (24 листопада 2010 р., м. Київ). — К.: Аграрна наука, 2010. — 224 с.
6. Сільське господарство України за 2011 рік: статистичний збірник / За ред. Н.С. Власенко. — К.: Державна служба статистики України, 2012. — 386 с.
7. Новий курс: реформи в Україні. 2010—2015. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
8. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наукова доповідь / за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 342 с.

References:

1. Kovalov V. V. (2006) Financy organizatsyy [Finance organizations], Velby, Prospekt, Moscow, Russia.
2. Koretskyj M.H. (2007) Pricing on Rinku grain. Materialy 9 richnyh zboriv vseukrainskogo kongresu vchenykh ekonomistiv agrarnykh, [Materials of All-Ukrainian Congress. scientists. agricultural economists] Finansovi problemy formuvanja i rozvytku agrarnogo rynku: [The financial problems of formation and development of agricultural market] NNC IAE, Kyiv, Ukraine, 26-27 of April, pp. 320-324.
3. Luzan U.J. (2009) "Investment support the development of agricultural production", Naukovyj visnyk Luganskogo NAU, no.6, pp. 18-30.
4. Luzan U.J. (2010) Organizatsiyno-ekonomichnyj mehanizm zabezpechenja rozvytku agropromyslovogo vyrobnytstva Ukrainy / [Organizational-economic mechanism of development of agricultural production in Ukraine], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.
5. Naukovi zasady rozvytku agropromyslovogo vyrobnytstva v suchasnyh umovah [Scientific basis of agricultural production in today's], Agrarna nauka, Kyiv, Ukraine.
6. Vlasenko N.S. (2012) Siljsjke gospodarstvo za 2011 [Agriculture in 2011], Derzhavna statystyka Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
7. Gajts V.G. (2010) Novyj kurs: reformy v Ukraini 2010-2015 [New course: reform in Ukraine in 2010 - 2015], NBC NBUB, Kyiv, Ukraine.
8. Sabluk P.T. (2011) Organizatsiyno-ekonomichna modernizatsija agrarnoji sfery [Organizational and economic modernization of the agricultural sector], NNC IAE, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 30.08.2013 р.*